

Otázka: Sonáta a její historické podoby

Předmět: Hudební výchova (dějiny hudby)

Přidal(a): Jana

Sonáta

- Mimořádně důležitý útvar evropské hudby
- Nacházíme ji ve větších jednovětých skladbách (předehry, symfonické básně) a v některých větách cyklických forem (symfonie, instrumentální koncerty, komorní díla)
- Název sonáta pochází z italského slova sonare = hrát, zvonit
- Kolem roku 1600 se toto označení užívalo pro jakoukoliv instrumentální skladbu (sonata = hraná), na rozdíl od vokální skladby (cantata = zpívaná)

Rozlišujeme pojmy sonáta, sonátová forma a cyklická sonátová forma

- sonátovou formu může mít jednovětý celek
- cyklickou sonátovou formu má taková skladba, jejíž aspoň jedna věta má sonátovou formu
- sonáta je jeden druh cyklické sonátové formy. Je to skladba komorní psaná pro jeden nebo dva nástroje. Malá sonáta s krátkými větami a jednodušší stavbou se nazývá sonatina

Sonátová forma má tři části

- expozice – uvádění několika vzájemně odlišných témat a doplňujících myšlenek

- provedení – zpracování témat z expozice různými způsoby tematické práce
- repríza – upravené opakování expozice

> může se objevit větší či menší coda nebo introdukce

> v průběhu skladby v sonátové formě se objevují mezivěty a dílčí cody

Sonátová témata

může být větou, periodou, dvojperiodou, neperiodickou větou nebo malou formou

- hlavní téma – udává skladbě hlavní tóninu a předurčuje obsah skladby. Bývá rázné, energické a s výrazným rytmem. Začátek tématu nazýváme „hlava tématu“
- vedlejší téma – kontrastuje s hlavním tématem obsahem, výrazem, formou a tóninou. Spíše lyrické a mívá formu periody nebo dvojperiody, nebo bývá jen naznačeno
- závěrečné téma – méně významné, ve stejné tónině jako téma vedlejší, jednodušší, často chybí. Motivicky je odvozeno od tématu hlavního a uzavírá expozici

Mezivěty

= kratší nebo delší úseky hudby, motivicky méně závažné než témata. Jejich účelem je spojování a doplňování témat. V sonátové formě rozlišujeme tři druhy mezivět:

- poměrně ucelené mezivěty v rozsahu periody – podobné tématům, víceméně samostatné „epizody“, doplňují téma nebo oddělují dvě témata
- mezivěty – spojky, slouží jako přechod od jednoho tématu ke druhému
- rozsáhlejší plochy hudby – evoluční typ hudby, navazují na téma, přinášejí nové motivy, pasáže, samostatné akordy...začátek těchto mezivět bývá neurčity

mezivěty mohou být:

- uzavřené – končí zřetelným závěrem, například pauzou, po něm následuje téma
- neuzavřené – přechází do volného vývoje

Neuzavřenost znamená zrušení závěru v taktu, kde by měl být a přímý přechod do dalšího hudebního proudu

Sonátová expozice

Začíná po introdukci, anebo bez introdukce uvedením hlavního tématu. Obsahuje hlavní, vedlejší a závěrečné téma a další úseky hudby (mezivěty, opakování tématu,...). Tvoří jeden celek a obsahuje vrchol. Ten bývá umístěn po vedleším tématu v přechodové části k závěrečné oblasti. V klasicismu se celá sonátová expozice vždy opakovala pomocí repetice. V současné době se tyto repetice nerespektují, není-li expozice příliš krátká

Podle počtu témat se člení na tzv. oblasti:

- **oblast hlavního tématu - značíme A**

- V klasicismu vytvářeli skladatelé skupiny víceméně rovnocenných hlavních témat, v romantismu převažuje jedno téma hlavní doplněno o další myšlenky. Hlavní téma se většinou objevuje vícekrát, aby se utvrdil jeho význam (může být v jiné dynamice, poloze, instrumentaci...). Oblast hlavního tématu končí dominantou a nastupuje téma vedlejší

- **oblast vedlejšího tématu - značíme B**

- důležitým rysem je tonální kontrast s hlavním tématem. Ve skladbě durové je vedlejší téma v dominantní tónině, ve skladbě mollové je vedlejší téma v tónině dominantní nebo v durové paralelní. Samotné téma je buď odvozeno od hlavního tématu, nebo je samostatné

- **oblast závěrečného tématu - značíme C**

- závěrečné téma někdy chybí, ale závěrečná oblast je vždy. Pokud závěrečné téma nechybí, nástup je zřetelný. Bývá zpravidla odlišeno od tématu vedlejšího, ale zachovává tóninu. Někdy je celá závěrečná oblast doplněna codou.

Sonátové provedení

= evoluce, uplatňuje se evoluční typ hudby, pracuje s tématy uvedenými v expozici, zejména s tématem hlavním

- Hudba prochází různými tóninami (většinou vyjma tóniny hlavní)
- Zvyšuje se dramatičnost, uplatňuje se polyfonie, imitace, modulace, změny v barvě, dynamice a v instrumentaci
- Gradace, přeryvy, nezakončené motivy, někdy se objevuje nové téma (d)

Provedení

- mírné - jednodušší, ne tak dramatické
- ostré - výrazné proměny témat a motivů

Provedení začíná zřetelně po skončení expozice. Můžeme rozlišovat tři úseky provedení:

- Vstupní část - nástup tématu v nové, ale ne příliš vzdálené tónině
- Vlastní provedení - tonálně pestrý průběh
- Závěrečná část - příprava nástupu reprízy, příprava hlavní tóniny

V klasicismu - provedení stručné, v 19. století - provedení výrazné, rozměrné a závažné

Sonátová repríza

- = uklidnění, opakování expozice.
- V klasicismu dochází k tonální nivelizaci - všechna témata jsou uvedena v hlavní tónině. Postupem doby docházelo ke změnám reprízy: bývá zkrácena
- Většinou začíná repríza zřetelným nástupem hlavního tématu v tónině hlavní
- Existuje repríza zrcadlová - hlavní téma nastupuje až po tématu vedlejším

Introdukce

- První a poslední věty symfonií obsahují introdukci

Coda

- Za závěrem reprízy (drobná i rozsáhlá). Velká Coda se pokládá za samostatný díl skladby - ta je pak čtyřdílná

Vývoj sonátové formy

Baroko, kolem roku 1600

- V tomto období docházelo k rozlišování vokálního a instrumentálního slohu
- //: A B ://: A' B' ://

Instrumentální skladby často ve dvoudílné formě, která se stala základem vývoje pozdější sonátové formy. Oba díly ze stejného motivického materiálu. První díl směřoval od tóniny hlavní do tóniny dominantní, druhý zpět. Oba díly měly repetici. V mollových skladbách se místo dominantní tóniny objevovala tónina paralelní

První díl		Druhý díl	
/: první téma (T)	druhé téma (D) :/	/: první téma (D, různé)	druhé téma (T) :/

Kolem roku 1750

- Osamostatnilo se provedení, po něm pak následovala úplná repríza prvního dílu. Forma se stala třídílnou - repeticemi se stále dělila na dva oddíly
- //: A B ://: X A B ://

První skladby tohoto typu:

- S. Bach, Carl Philipp Emanuel Bach
- Haydn - rané skladby, méně výrazné druhé téma či opakování prvního tématu v dominantní tónině
- Čeští skladatelé působící v Menheimu: Jan Václav Stamic, František Xaver Richter -

výrazné druhé téma

Můžeme se setkávat s vypuštěním provedení nebo zkrácenou reprízou

Vrcholný klasicismus

Ustálila se třídílná sonátová forma (v pozdějších dílech Haydna, Mozarta a v raných dílech Beethovena). Oblast hlavního a vedlejšího tématu zastoupena několika tématy a myšlenkami.

- novinkou je téma třetí, závěrečné, ale nevyskytuje se vždy
- rozšiřuje se coda a ruší se druhá repetice
- provedení je postupně stále bohatší a rozsáhlejší

W. A. Mozart – symfonie: D dur, Es dur, C dur (Jupiterská)

Beethoven – komorní díla

19. století, romantismus

Sonátová forma si uchovává dosažené rysy, ale využívá jich dle potřeby v různých obměnách

- témata se individualizují
- provedení mohutní a převažuje nad expozicí
- repetice bývá zkrácena nebo splývá s codou
- evoluční typ hudby prostupuje celou skladbu

20. století

- Skladatelé směřují k jednoduchosti, zkracování reprízy a slučování s codou

Sonátová forma v různých druzích skladeb

Sonátová forma se v průběhu staletí vyvíjela a vznikaly různé její varianty. V každé skladbě je řešena v detailech individuálně, ale přesto jsou v její skladbě obecnější platné rysy. Rozlišujeme tedy, zda je sonátová forma použita v menších či větších dílech, zda je součástí jednovětých skladeb či sonátových cyklů, nebo zda je skladba programní nebo neprogramní

Jednověté skladby

Z jednovětých skladeb mívají sonátovou formu:

- přede hry – s určitými vyhraněnými rysy (patetický úvod, nezřetelné nástupy jednotlivých témat, expozice je bez repetice)
- symfonické básně – mluvíme spíše jen o příbuznosti s touto formou

Vícevěté skladby

Sonátovou formu mívají

- první (někdy poslední) věty sonátových cyklů
- první věty symfonie – dramatičnost, výrazná témata, větší introdukce
- komorní skladby
- nástrojové koncerty – dvě různé expozice (první orchestrální, druhá se sólovým nástrojem), provedení bývá mírné, zaměřené na virtuózní stránku. Před kodou první a třetí věty bývá zařazena kadence
- sonatiny

Příklady:

Klavírní sonáty L. van Beethovena:

- Sonáta C dur, první věta – pravidelná větná skladba, v oblasti vedlejšího tématu jsou dvě témata, repríza rozdílná od expozice, velká coda
- Sonáta c moll, druhá věta – nemá provedení (dvoudílná sonátová forma)
- Sonáta F dur, první věta – repríza začíná v jiné tónině než v hlavní

Klavírní sonáty W. A. Mozarta:

- Sonáta D dur, první věta – provedení navazuje na motivy závěrečného tématu expozice, repríza je zrcadlová
- Sonáta F dur, druhá věta – dvoudílná forma bez provedení

Tvorba Antonína Dvořáka:

- Předehra Karneval – autor má v expozici čtyři témata
- Koncert pro violoncello a orchestr h moll, první věta – dvě rozdílné expozice (první orchestrální, druhá se zapojením sólového nástroje)
- Trio g moll pro klavír, housle a violoncello, první věta – lyrické téma (bolest nad úmrtím dcerky)

Dílo Bedřicha Smetany:

- Kvartet e moll Z Mého života, první a třetí věta – oblast hlavního a vedlejšího tématu mají evoluční charakter